

XALQARO MODELLARGA ASOSLANGAN FINTEX YONDASHUVLARI VA O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI MOLIYAVIY INKLYUZIYANING RIVOJI

Tadjiyeva Sayyoraxon Uralovna

Buxoro davlat universiteti Marketing va menejment kafedrasi professori, i.f.n.

stadjiev28@gmail.com

Ikromov Kozim Tavakalovich

Buxoro davlat universiteti Marketing va menejment kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

kikromov@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada moliyaviy texnologiyalarning raqamli moliyaviy inklyuzivlikni rivojlantirishdagi roli ko‘rib chiqiladi, bunda xalqaro modellar va amaliyotlarning qiyosiy tahliliga e‘tibor qaratiladi. Hindiston, Keniya, Xitoy va Qozog‘iston misollari asosida moliyaviy xizmatlarni raqamlashtirishning tipik strategiyalari aniqlandi. O‘zbekistonda raqamli inklyuzivlikning hozirgi holati va xorijiy tajribani qo‘llash imkoniyatlariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Muallif muvaffaqiyatli yechimlarni milliy kontekstga moslashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni shakllantiradi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy inklyuziya, fintech, raqamlashtirish, mobil to‘lovlar, O‘zbekiston, xalqaro tajriba, raqamli moliyaviy xizmatlar.

ПОДХОДЫ FINTEX НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ МОДЕЛЕЙ И РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ФИНАНСОВОЙ ИНКЛЮЗИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Таджиева Сайёрахон Ураловна

*Профессор кафедры маркетинга и менеджмента Бухарского
государственного университета, доктор экономических наук*

stadjiev28@gmail.com

Икромов Козим Тавакалович

*Независимый научный исследователь кафедры маркетинга и менеджмента
Бухарского государственного университета*

kikromov@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается роль финансовых технологий в развитии цифровой финансовой инклюзии, с акцентом на сравнительный анализ международных моделей и практик. На основе кейсов Индии, Кении, Китая и Казахстана выявлены типовые стратегии цифровизации финансовых услуг. Особое внимание уделено текущему состоянию цифровой инклюзии в Узбекистане и потенциальной применимости зарубежного опыта. Автор формулирует практические рекомендации по адаптации успешных решений в национальном контексте.

Ключевые слова: *финансовая инклюзия, финтех, цифровизация, мобильные платежи, Узбекистан, международный опыт, цифровые финансовые услуги.*

FINTEX APPROACHES BASED ON INTERNATIONAL MODELS AND THE DEVELOPMENT OF DIGITAL FINANCIAL INCLUSION IN UZBEKISTAN

Tadjiyeva Sayyora Uralovna

*Professor, Department of Marketing and Management, Bukhara State University,
i.f.n.*

stadjieva28@gmail.com

Ikromov Kozim Tavakalovich

*Independent Researcher, Department of Marketing and Management, Bukhara State
University*

kikromov@gmail.com

Abstract: This paper explores the role of financial technologies in advancing digital financial inclusion, with a focus on comparative analysis of international models and practices. Case studies from India, Kenya, China, and Kazakhstan are examined to identify key strategies for digitalizing financial services. Special attention is given to the current state of digital inclusion in Uzbekistan and the potential for adapting global experiences. The author offers practical recommendations tailored to the national context.

Keywords: *financial inclusion, fintech, digitalization, mobile payments, Uzbekistan, international experience, digital financial services.*

KIRISH

Jahon iqtisodiyotini raqamlashtirishni jadallashtirish sharoitida aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish barqaror va inklyuziv

o'sishning asosiy yo'nalishi sifatida ayniqsa dolzarb bo'lib bormoqda. Ushbu tadqiqot ob'ekti raqamli moliyaviy inklyuzivlikni shakllantirish jarayoni, ya'ni aholining keng qatlamlarini, shu jumladan ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarni raqamli texnologiyalarga asoslangan zamonaviy moliyaviy xizmatlar tizimiga jalb qilishdir.

So'nggi yigirma yil ichida moliyaviy inklyuzivlik ko'plab mamlakatlar va xalqaro tashkilotlarda global siyosatning ustuvor yo'nalishiga aylandi. Global Findex ma'lumotlar bazasi hisobotida ta'kidlanganidek, 2021-yilga kelib, dunyoning kattalar aholisining 76 foizi rasmiy moliyaviy hisobdan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa 25 p.p.ni tashkil etadi. 2011-yilga nisbatan yuqori [1]. Biroq, ijobiy dinamikaga qaramay, taxminan 1,4 milliard kattalar hali ham rasmiy moliyaviy tizimdan tashqarida qolmoqda. Ushbu nomutanosibliklarni bartaraf etish uchun mamlakatlar turli strategiyalardan, jumladan, fintech yechimlari – raqamli platformalar, mobil to'lov xizmatlari, onlayn kreditlash va boshqa vositalardan foydalanmoqda.

Ilmiy va amaliy adabiyotlarda fintechning inklyuziv rivojlanish drayveri sifatidagi roliga alohida e'tibor beriladi. Patwardhan va boshqalarning tadqiqotlariga ko'ra (2018), innovatsion moliyaviy texnologiyalar infratuzilmaviy va tranzaktsion to'siqlarni engib o'tishga imkon beradi, moliyaviy xizmatlarning ilgari chiqarib tashlangan toifalarga - ayollar, qishloq aholisi, migrantlar, norasmiy sektor vakillariga nisbatan sezilarli darajada kengaytiradi [3]. Shunga o'xshash xulosalar XVFnig (2024) tahliliy materiallarida mavjud bo'lib, ular raqamli kanallar kam ta'minlangan aholi orasida kredit olish, to'lovlarni amalga oshirish va tejash uchun tobora ko'proq foydalanilayotganligini ko'rsatadi [2].

O'zbekiston kabi rivojlanayotgan bozor mamlakatlarida moliyaviy inklyuzivlik muammolari, ayniqsa, qishloq joylarida, ayollar va yakka tartibdagi tadbirkorlar orasida keskin. Bank sektorini faol raqamlashtirish va mobil aloqa xizmatlarining o'sishiga qaramay, aholini rasmiy moliyaviy munosabatlarga jalb qilish darajasi cheklanganligicha qolmoqda.

Shu munosabat bilan raqamli moliyaviy inklyuzivlikning qaysi modellari boshqa mamlakatlarda muvaffaqiyatli joriy etilgani va ular O'zbekistonda sharoitida qay darajada qo'llanilishini tahlil qilish zarur.

Ushbu tadqiqotning maqsadi xalqaro tajriba va mavjud institutsional sharoitlarni hisobga olgan holda O'zbekistonda raqamli moliyaviy inklyuzivlikni rivojlantirish uchun fintech texnologiyalari salohiyatini baholashdan iborat.

Shunday qilib, ishning dolzarbligi raqamli texnologiyalar nafaqat moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishni, balki barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga hissa qo'shadigan zaif guruhlarining iqtisodiy barqarorligini oshirishni ta'minlashi mumkin bo'lgan mexanizmlarni ilmiy tushunish zarurati bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Raqamli moliyaviy inklyuziyaning nazariy va amaliy asoslarini tadqiq etishda turli xalqaro va milliy manbalarga tayanildi. Ilmiy adabiyotlar tahlili ushbu sohaning ko‘p qirraliligini, fintex yechimlarining rolini hamda institutsional muhit bilan o‘zaro bog‘liqligini aniqlash imkonini berdi.

Avvalo, Jahon banki tomonidan tayyorlangan “The Global Findex Database 2021” hisoboti [1] raqamli moliyaviy inklyuziya bo‘yicha eng ishonchli va keng qamrovli ma’lumotlar manbai hisoblanadi. Unda 100 dan ortiq mamlakatda aholining moliyaviy xizmatlarga kirish darajasi, to‘lov vositalaridan foydalanish dinamikasi va jins, yosh, daromad darajasi bo‘yicha tahlillar keltirilgan. Ushbu hisobotda qayd etilishicha, 2011–2021-yillar davomida jahonda formal moliyaviy hisoblarga ega aholi ulushi 25 foiz punktga oshgan bo‘lsa-da, 1,4 milliarddan ziyod katta yoshdagi shaxslar moliyaviy tizimdan tashqarida qolmoqda.

Xalqaro valyuta jamg‘armasining “Financial Access Survey – 2024 Highlights” hisoboti [2] moliyaviy inklyuziyaning mezonlari va trendlarini statistik nuqtayi nazardan chuqur yoritadi. Mazkur hisobot orqali rivojlanayotgan mamlakatlardagi moliyaviy infratuzilmaning holati, fintex kompaniyalarining tarqalishi va mobil bank xizmatlarining faolligi haqida aniq ma’lumotlar olindi. Bu tahlillar O‘zbekiston kabi mamlakatlarda raqamli moliyaviy inklyuziyani joriy etish jarayonida xalqaro tendensiyalarga uyg‘un yondashuvni shakllantirish imkonini yaratadi.

Mavzuga oid nazariy tahlillarda Patwardhan va hammualliflarining “Financial Inclusion in the Digital Age” (2018) ishlari [3] alohida ahamiyatga ega. Mualliflar fintex texnologiyalari — mobil to‘lovlar, onlayn kreditlash va raqamli platforma xizmatlari — orqali ayollar, qishloq aholisi va noformal sektordagi shaxslarni moliyaviy xizmatlar bilan qamrab olish imkoniyatlarini tahlil qilgan. Ular raqamli kanallar orqali moliyaviy inklyuziyani kengaytirish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy tenglik mezonlari nuqtayi nazaridan ham muhim ekanligini isbotlaydi.

Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OECD) tomonidan chop etilgan “Opportunities for All: A Framework for Policy Action on Inclusive Growth” (2018) [7] hisoboti moliyaviy inklyuziyani keng miqyosda, ya’ni inklyuziv iqtisodiy o‘sish kontekstida ko‘rib chiqadi. Unda moliyaviy xizmatlardan keng foydalanish aholi farovonligini oshirish, teng imkoniyatlar yaratish va ijtimoiy adolatni ta’minlashda muhim omil sifatida ko‘rsatiladi.

Aholining raqamli xizmatlarga kirishini tartibga solishdagi huquqiy-me’yoriy yondashuvlar AFI (Alliance for Financial Inclusion) tomonidan ishlab chiqilgan “Digital Financial Services: Basic Terminology and Regulatory Approaches” (2021) [6] hisobotida yoritilgan. Unda davlatlar uchun muvofiq normativ muhit yaratish, litsenziyalash mexanizmlari va iste’molchi huquqlarini himoya qilish bo‘yicha xalqaro

tajribalar keltirilgan. O‘zbekistondagi huquqiy muhitni takomillashtirish uchun mazkur manba muhim amaliy yo‘nalish sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, mintaqaviy ko‘lamda olib borilgan tahlillar ham o‘z o‘rniga ega. Masalan, Svyatov S.A. va Bendyuk D.Yu. tomonidan tayyorlangan “Finansovaya inklyuziya: mejdunarodniy opit i kazaxstanskiy keys” (2023) [5] maqolasida Qozog‘iston tajribasi misolida fintex kompaniyalari va davlat siyosati o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmi yoritilgan. O‘zbekiston bilan iqtisodiy va institutsional jihatdan yaqin bo‘lgan mamlakat tajribasini o‘rganish milliy modelni shakllantirishda muhim omil bo‘ladi.

Keyingi o‘rinda Klapper va hammualliflarining "Financial Inclusion and Inclusive Growth" (2015) [8] nomli ilmiy ishi moliyaviy inklyuziyaning inklyuziv iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholashga bag‘ishlangan bo‘lib, empirik tadqiqotlar asosida moliyaviy qamrovning makroiqtisodiy samaradorlikka ta’siri haqida xulosalar keltirilgan.

Mahalliy kontekstda esa O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2022–2024-yillar uchun hisobotlari [4] fintex xizmatlarining tarqalishi, raqamli infratuzilma holati, POS-terminallar soni, mobil bank ilovalari faolligi kabi ko‘rsatkichlar orqali milliy holatni empirik asosda baholash imkonini beradi.

Yuqorida tahlil qilingan ilmiy va amaliy manbalar raqamli moliyaviy inklyuziyaning mohiyati, fintex yechimlarining jamiyatning kam ta’minlangan qatlamlari uchun imkoniyat yaratishi, davlat siyosatining inklyuziv o‘sishga ta’siri kabi masalalarni chuqur yoritadi. Jahon banki, XVJ, AFI va OECD kabi xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlari strategik va empirik jihatdan muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, mintaqaviy va milliy tahlillar — jumladan Qozog‘iston va O‘zbekistondagi holatlar — amaliyotga yaqin yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi. Bu manbalar tadqiqotning nazariy asosini mustahkamlab, O‘zbekiston sharoitida xalqaro tajribani samarali joriy etishga yo‘naltirilgan ilmiy tavsiyalarni asoslashga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli qo‘llanilib, Hindiston, Keniya, Xitoy va Qozog‘istondagi raqamli moliyaviy inklyuziya modellari o‘rganildi. Ma’lumotlar xalqaro tashkilotlar (World Bank, IMF), ilmiy maqolalar va O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisobotlaridan olindi. O‘zbekistondagi amaldagi holat ushbu tajribalar bilan taqqoslab baholandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida moliyaviy inklyuzivlik davlat siyosati darajasida tizimli qo‘llab-quvvatlanmoqda. “2022–2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi” va “Iqtisodiyotni raqamli o‘zgartirish

dasturi” doirasida inklyuziv moliya tizimini yaratishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Markaziy banki tomonidan bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish, raqamli to‘lov tizimlarini rivojlantirish va nobank sektorini, jumladan, mikromoliya tashkilotlari va fintech startaplarini rag‘batlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Naqd pulsiz hisob-kitoblardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, jumladan, qishloq joylarda ham ustuvor vazifalardan biri bo‘ldi. Ukraina Markaziy bankining 2024-yil dekabr oyidagi statistik byulleteniga ko‘ra, masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchilar soni 28 milliondan ortiq, faol plastik kartalar soni esa 36 million donadan oshdi [4]. Shuningdek, POS-terminallar soni va onlayn ekvayring, ayniqsa, kichik biznes va xizmat ko‘rsatish sohasida ko‘paymoqda.

O‘zbekistonda moliyaviy xizmatlarning raqamlashtirilishi asosan fintech sektorining o‘ssishi bilan bog‘liq. Muvaffaqiyatli mahalliy yechimlar qatorida naqd pulsiz operatsiyalarning keng tarqalishini ta’minlovchi UzCard va HUMO to‘lov platformalarini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin. Bundan tashqari, pul o‘tkazmalari, kreditlash, omonatlarni ochish va kommunal to‘lovlarni to‘lash funksiyalarini taklif qiluvchi mobil banking ilovalari faol rivojlanmoqda [4].

Taraqqiyotga qaramasdan, O‘zbekistonda raqamli moliyaviy inklyuzivlik raqamli tengsizlik, past moliyaviy savodxonlik, zaif iste’molchilar huquqlarini himoya qilish va cheklangan raqobat bilan cheklanadi. Mobil sug‘urta, ochiq bank va aqlli shartnomalar istiqbolli sohalar bo‘lib qolmoqda.

Ayrim mamlakatlarni solishtirish o‘rniga, moliyaviy inklyuziyani turli strategik yondashuvlar orqali amalga oshirilgan institutsional modellar majmuasi sifatida ko‘rish mantiqan to‘g‘ri keladi. Ushbu yondashuv milliy kontekstda muayyan echimlarning qo‘llanilishini aniqroq aniqlash imkonini beradi. Ushbu tadqiqot raqamli inklyuziyaning to‘rtta asosiy modelini aniqlashni taklif qiladi:

- infratuzilmaviy;
- bozorda raqobatbardosh;
- telekommunikatsiya;
- inklyuziv-ijtimoiy.

1. Infratuzilmaviy model: davlat ishtirokida raqamli moliyaviy ekotizim yaratish. Infratuzilmaviy model raqamli moliyaviy inklyuziyani ta’minlashda eng muhim va fundamental yondashuvlardan biri bo‘lib, u davlatning faol ishtirokini nazarda tutadi. Ushbu model doirasida markaziy institutlar — xususan, markaziy banklar, moliya vazirliklari va aloqador agentliklar — raqamli moliyaviy xizmatlarning keng qamrovli, xavfsiz va barqaror infratuzilmasini shakllantirishda yetakchi rol o‘ynaydi. Bu infratuzilma asosan to‘rt muhim yo‘nalishni qamrab oladi:

- to‘lov infratuzilmasi – universal va samarali milliy to‘lov tizimlari, mobil va onlayn kanallar orqali operatsiyalarni amalga oshirish imkonini yaratadi;

- identifikatsiya tizimi – aholining raqamli shaxsiy ma'lumotlarini avtomatik tanish va verifikatsiya qilish uchun yagona biometrik yoki elektron ID platformalar;
- kredit infratuzilmasi – axborot almashinuvi, kredit tarixlari va ballarini hisoblash tizimlari;
- fiskal infratuzilma – moliyaviy operatsiyalarni hisobga olish, auditorlik va soliq to'lashni raqamlashtirish mexanizmlari.

Infratuzilmaviy modelning eng muvaffaqiyatli misollaridan biri — Hindistonda joriy etilgan Unified Payments Interface (UPI) platformasi hisoblanadi. U 2016 yilda Hindiston Rezerv banki va Milliy to'lov korporatsiyasi (NPCI) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, turli banklar va moliyaviy tashkilotlar o'rtasida real vaqtda o'zaro to'lovlarni amalga oshirishni ta'minlaydi [9].

UPI platformasi Aadhaar biometrik identifikatsiya tizimi bilan integratsiya qilingan. Aadhaar butun aholi (bugungi kunda 1.3 milliard fuqaro) uchun yagona shaxsiy identifikatsiya raqamini belgilaydi. Mazkur integratsiya aholining keng qatlamlarini — jumladan, bank hisob raqamlari yo'q fuqarolarni ham — raqamli moliyaviy xizmatlar tizimiga kiritish imkonini berdi. Buning natijasida 2023-yil oxirida Hindistonda UPI orqali amalga oshirilgan operatsiyalar soni oyiga 10 milliarddan oshdi.

Braziliyada 2020-yilda ishga tushirilgan Pix tizimi ham infratuzilmaviy modelga asoslangan. Pix — Braziliya Markaziy banki tomonidan boshqariladigan real vaqtda to'lovlar amalga oshirish tizimi bo'lib, u fuqarolar, tadbirkorlar va davlat muassasalari o'rtasidagi moliyaviy operatsiyalarni tezkor va xavfsiz tarzda amalga oshirishni ta'minlaydi [10].

Pix platformasi API arxitekturasiga asoslangan bo'lib, u banklar, fintexlar va mobil ilovalarning o'zaro o'tkazmalari uchun ochiq va standartizlangan muomala protokollarini taqdim etadi. Tizimni ishlab chiqishda davlat faol rahbarlik qilgan, ammo uning amalga oshirilishida xususiy sektor ishtirokchilari (banklar, to'lov provayderlari) ham katta o'rin tutgan. Bu infratuzilmaviy yondashuv moliyaviy operatsiyalarni arzonlashtirish va aholini moliyaviy qamrab olish darajasini oshirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda ham infratuzilmaviy modelning ayrim elementlari amaliyotga joriy etilgan. Ayniqsa, UzCard va HUMO kabi milliy to'lov tizimlarining faoliyati, mobil to'lov ilovalarining rivojlanishi, QR-kod orqali to'lov amaliyotlari va POS-terminallar sonining ko'payishi — bu sohada olib borilayotgan tizimli islohotlarning namunasidir. Biroq, UPI da bo'lgani kabi banklar va xizmat ko'rsatuvchi provayderlar (API) o'rtasida ochiq hamkorlik qilish uchun yagona protokol va to'liq raqamli identifikatsiya yo'q.

Infratuzilmaviy model — davlat yetakchiligida barcha aholi qatlamlari uchun teng va xavfsiz moliyaviy xizmatlarga kirish imkonini yaratadigan asosiy

mexanizmdir. Hindiston va Braziliya tajribasi shundan dalolat beradiki, yuqori darajadagi integratsiya qilingan va standartlashtirilgan to'lov, identifikatsiya va API platformalari orqali raqamli moliyaviy inklyuziyani sezilarli darajada kengaytirish mumkin.

2. *Bozor modeli*: fintex rivojida xususiy sektor yetakchiligi. Bozor modeli moliyaviy inklyuziyani ta'minlashda davlat aralashuvini minimal darajada saqlagan holda, xususiy sektor — xususan, fintex kompaniyalari va innovatsion startaplar — yetakchi rol o'ynashiga asoslanadi. Ushbu yondashuvda davlat asosan umumiy huquqiy muhit va regulativ chegaralarni belgilash bilan kifoyalanadi, xizmatlarning rivojlanishi esa bozor mexanizmlariga topshiriladi. Bunday modelda raqobat, innovatsiya va tezlik — asosiy harakatlantiruvchi kuchlar hisoblanadi.

Bozor modelining eng yirik va samarali misollaridan biri — bu Xitoydagi AliPay va WeChat Pay kabi xususiy fintex platformalarining rivojlanishidir. Ushbu to'lov platformalari tegishli Alibaba Group va Tencent kabi yirik IT-korporatsiyalar tomonidan yaratilgan va bugungi kunda mamlakat aholisining 90%dan ziyodi ulardan foydalanadi [3].

Mazkur platformalar nafaqat mobil to'lovlar, balki QR-kodli skanerlash, onlayn kredit, e-commerce (elektron tijorat), sigorta, investitsiya va hatto ijtimoiy kredit ballarini hisoblash xizmatlarini ham o'z ichiga oladi. Davlat tomonidan to'g'ridan to'g'ri moliyaviy qo'llab-quvvatlashsiz, ular bozor ehtiyojlariga muvofiq innovatsiyalarni joriy etib, millionlab foydalanuvchilarni qamrab olgan. Bu, o'z navbatida, formal moliyaviy tizimga kirmagan aholini ham raqamli moliyaviy xizmatlar bilan ta'minlashga xizmat qildi.

AQSHdagi bozor modeli boshqa mamlakatlarga nisbatan yanada diversifikatsiyalashgan va texnologik jihatdan ilgarilab ketgan hisoblanadi. Mamlakatda yuzlab fintex startaplar faoliyat yuritadi, ular orasida quyidagilarni aytib o'tish mumkin:

- Chime – onlayn bank, debet kartalar va avtomatlashtirilgan budjetlash xizmatlari bilan mashhur;
- Robinhood – moliyaviy bozorlarda sarmoya kiritishni soddalashtirgan fintex platforma;
- LendingClub – P2P kreditlash (peer-to-peer lending) tizimini joriy etgan yetakchi kompaniya;
- Coinbase – kriptovalyuta xizmatlari uchun raqamli aktivlar infratuzilmasi yetkazib beruvchi [11].

Ushbu startaplar moliyaviy xizmatlarni an'anaviy bank tizimiga nisbatan arzonroq, tezroq va foydalanuvchiga moslashtirilgan tarzda taqdim etadi. Ular venchur sarmoyalar va xususiy investitsiyalar orqali moliyalashtiriladi, regulatsiya esa minimal darajada amalga oshiriladi.

O'zbekistonda fintex sohasidagi rivojlanish ayni paytda asosan tijorat banklari doirasida amalga oshmoqda. Banklar o'z ilovalari orqali to'lov, kreditlash, depozit, kommunal xizmatlar kabi elektron funksiyalarni taklif qilmoqda. Apelsin, Anorbank, Ipak Yuli Mobile va TBC Uzbekistan kabi platformalar raqamli moliyaviy xizmatlarni joriy qilgan bo'lsa-da, ularning barchasi bank strukturalariga bog'liq holda faoliyat yuritmoqda.

Bozor modeli fintex sohasini erkin raqobat, innovatsiya va foydalanuvchiga yo'naltirilgan xizmatlar asosida rivojlantirishni nazarda tutadi. U Xitoy va AQSH misolida juda samarali ekanini ko'rsatdi. O'zbekistonda bu model hozircha to'liq shakllanmagan bo'lib, uni amalga oshirish uchun huquqiy, institutsional va investitsiya muhitini tubdan isloh qilish talab etiladi. Bozor modeli raqamli moliyaviy inklyuziyani tezlashtirishning muhim yo'li sifatida qaralishi mumkin, ammo u davlatning strategik rahbarligi va infratuzilmaviy tayyorgarligi bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirilishi kerak.

3. Telekommunikatsion model: mobil aloqa operatorlari orqali moliyaviy inklyuziyani ta'minlash

Telekommunikatsion model raqamli moliyaviy inklyuziyani kengaytirishda mobil aloqa operatorlarining markaziy o'rin tutishini nazarda tutadi. Ushbu yondashuvda mobil aloqa kompaniyalari to'g'ridan to'g'ri moliyaviy xizmatlarni taqdim etish yoki banklar bilan hamkorlikda foydalanuvchilarga minimal texnologik vositalar (masalan, USSD-kod, SMS, mobil ilovalar) orqali xizmat ko'rsatish imkoniyatini yaratadi. Bunday model rivojlanayotgan mamlakatlar — jumladan, Afrika va Janubiy Osiyo mintaqalarida moliyaviy inklyuziyani kengaytirishning eng samarali va qulay shakli sifatida namoyon bo'ldi.

Telekommunikatsion modelning eng mashhur va muvaffaqiyatli misoli — Keniyadagi M-Pesa tizimidir. 2007-yilda Safaricom mobil operatori va Vodafone hamkorligida yaratilgan ushbu platforma foydalanuvchilarga oddiy telefonlar orqali pul yuborish, qabul qilish, to'lovlarni amalga oshirish va kredit xizmatlaridan foydalanish imkonini berdi.

M-Pesa tizimida foydalanuvchiga bank hisob raqami talab etilmaydi, barcha operatsiyalar mobil raqam va SIM-karta orqali amalga oshiriladi. Hozirgi kunda Keniyada kata yoshdagi aholining 80% dan ziyodi ushbu xizmatdan foydalanadi va bu raqam aholining moliyaviy qamrovini keskin oshirganini ko'rsatadi [1].

Yana bir yorqin misol — Bangladeshdagi bKash platformasi. U 2011-yilda BRAC Bank va Money in Motion kompaniyalari tomonidan joriy etilgan. bKash mobil aloqa orqali USSD-kodlar yordamida hatto internetsiz ham xizmat ko'rsata oladi. Platforma orqali to'lovlar, pul o'tkazmalari, mobil-banking, hatto mikrokredit xizmatlari taqdim etiladi.

2019-yilga kelib bKash foydalanuvchilari soni 40 milliondan oshib ketdi. Bu aholi juda kam moliyaviy savodga ega va bank infratuzilmasi cheklangan sharoitda ham raqamli inklyuziyaga erishish mumkinligini isbotladi.

O'zbekistondagi mobil aloqa sohasi yuqori darajada rivojlangan bo'lib, mobil telefoniya qamrovi 95% dan ortiqni tashkil qiladi. Respublikada asosiy mobil operatorlar — Beeline, Ucell, Uzmobil, Mobiuz — faoliyat yuritmoqda va ular barcha hududlarda tarmoq qamrovini ta'minlagan. Biroq, ushbu infratuzilmaning moliyaviy xizmatlar bilan chuqur integratsiyasi hali shakllanmagan.

Telekommunikatsion model raqamli moliyaviy inklyuziyani kengaytirish uchun eng qo'llanish imkoniyati yuqori va masshtablashtirish oson bo'lgan yondashuv hisoblanadi. Afrika va Osiyo mamlakatlarining amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, yuqori mobil qamrovdan samarali foydalanish orqali aholining bank tizimiga kirmagan katta qismini moliyaviy xizmatlar bilan qamrab olish mumkin. O'zbekistonda ham ushbu modelni joriy etish orqali, xususan, qishloq hududlarida va kam ta'minlangan guruhlarda raqamli moliyaviy xizmatlarni kengaytirish mumkin.

4. Inklyuziv-ijtimoiy model: raqamli moliyaviy xizmatlarni ijtimoiy siyosatning bir qismi sifatida joriy etish. Inklyuziv-ijtimoiy model moliyaviy inklyuziyani faqat iqtisodiy imkoniyat sifatida emas, balki davlat ijtimoiy siyosatining ajralmas qismi sifatida qaraydi. Uning markazida aholining zaif qatlamlarini – kam ta'minlanganlar, ayollar, yoshlar, nogironlar, ishsizlar, migrantlar – moliyaviy xizmatlar bilan qamrab olish va ularning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash maqsadi yotadi. Bu yondashuv moliyaviy tenglikni ta'minlash, ijtimoiy adolatni oshirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim ahamiyatga ega.

Meksikada “Cuenta para Todos” (Har bir kishi uchun hisob raqami) dasturi davlat tomonidan yo'lga qo'yilgan bo'lib, u kam ta'minlangan aholi, xususan, ayollar va noformal sektordagi ishchilarni rasmiy moliyaviy tizimga jalb etishga qaratilgan. Ushbu model doirasida aholiga oddiy bank hisob raqamlari, debet kartalari, mikrokreditlar va davlat subsidiyalarini qabul qilish imkoniyati taqdim etilgan [12].

Bu tizim ijtimoiy transfertlar (masalan, bola parvarishi uchun nafaqa, kam ta'minlangan oilalar uchun moddiy yordam) ni raqamli kanallar orqali tarqatishni nazarda tutadi. Bunda asosiy vazifa — moliyaviy xizmatni faqat bank emas, balki ijtimoiy himoya vositasiga aylantirishdir.

Filippinda inklyuziv model xorijda mehnat qilayotgan fuqarolar (OFWs – Overseas Filipino Workers) uchun mo'ljallangan. Bu fuqarolar oila a'zolariga pul jo'natishda an'anaviy bank xizmatlariga emas, balki raqamli kanallar orqali arzon va tezkor xizmatlarga ehtiyoj sezishadi. Filippin hukumati bunday transfertlar uchun litsenziyalangan fintex platformalarni qo'llab-quvvatlash orqali migrantlarning moliyaviy xavfsizligini ta'minlashga erishdi [13].

Fintex xizmatlari bunday sharoitda ijtimoiy aloqalarni moliyaviy barqarorlik bilan bog'lovchi vosita sifatida ishlamoqda. Shu bilan birga, davlat bevosita moliyaviy savodxonlik va mablag'ni boshqarish bo'yicha ta'lim dasturlarini joriy etmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda ayollar, yoshlar va tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bir qator davlat dasturlari ishlab chiqildi. Xususan:

- ayollar daftari orqali mikrokredit va moddiy yordam taqdim etish;
- yoshlar daftari asosida biznes tashabbuslarga kreditlar;
- xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi orqali subsidiya va kafolatlar.

Biroq bu dasturlarning aksariyati hali ham an'anaviy kanallar orqali amalga oshiriladi — qog'ozda ariza berish, bank orqali qo'ldan pul berish va hokazo. Bu esa byurokratik to'siqlarni va shaffoflik muammolarini keltirib chiqaradi.

Bu model doirasida raqamli moliyaviy xizmatlar aholiga ijtimoiy muhofaza vositasi sifatida taqdim etiladi. Buning natijasida:

- subsidiyalar tez va manzilli yetkaziladi;
- kam ta'minlangan guruhlar moliyaviy tizimga qadam qo'yadi;
- davlat tomonidan boshqaruv samaradorligi oshadi;
- iqtisodiy inklyuziya bilan bir vaqtda ijtimoiy barqarorlik ta'minlanadi.

Inklyuziv-ijtimoiy model raqamli moliyaviy inklyuziyani faqat iqtisodiy vosita sifatida emas, balki ijtimoiy siyosatni amalga oshirish mexanizmi sifatida qarash imkonini beradi. O'zbekistonda bu model bo'yicha birinchi qadamlar qo'yilgan bo'lsa-da, uni raqamli formatga o'tkazish orqali manzilli yordam, shaffoflik va samaradorlikni oshirish mumkin. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy xizmatlarni raqamlashtirish orqali mamlakatda moliyaviy adolat va ijtimoiy tenglikka erishish mumkin.

XULOSA

Tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston infratuzilma va inklyuziv ijtimoiy modellar o'rtasida oraliq o'rinni egallab, telekom va bozor yondashuvlarining cheklangan elementlariga ega. Bu institutsional barqarorlik, mobil foydalanish imkoniyati va innovatsion xizmat formatlarini birlashtirgan gibril strategiyani ishlab chiqish uchun asos yaratadi.

Keyingi rivojlanishning asosiy yo'nalishlari:

- fintech uchun ochiq API infratuzilmasini va tartibga solish muhitini yaratish;
- telekommunikatsiya kompaniyalarini moliyaviy xizmatlarga jalb qilish;
- ijtimoiy raqamli siyosatni kengaytirish;
- raqamli identifikatsiyani va yagona to'lov shlyuzini joriy etish.

Ushbu transformatsiya aholini kengroq qamrab olishni ta'minlaydi va raqamli iqtisodiyotda moliyaviy ishtirok mexanizmlari samaradorligini oshiradi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston asosiy raqamli moliyaviy infratuzilmani yaratishda sezilarli yutuqlarga erishdi, lekin hali ham raqamli tengsizlik, fintech sektoridagi zaif raqobat, ijtimoiy va moliyaviy vositalarning yetarli darajada integratsiyalanmagani kabi qator to'siqlarga duch kelmoqda.

O'rganilgan xalqaro amaliyotga asoslanib, quyidagilar tavsiya etiladi:

- banklar, fintechlar va davlat xizmatlari o'rtasida o'zaro hamkorlikni ta'minlaydigan raqamli identifikatsiyalash va ochiq API uchun yagona platformani ishlab chiqish;

- mobil aloqa operatorlarining, ayniqsa, qishloq joylarda raqamli moliya bozoriga kirishi uchun sharoit yaratish;

- ayollar, yoshlar va kam ta'minlangan guruhlariga e'tibor qaratgan holda raqamli moliyaviy savodxonlik dasturlarini ishlab chiqish;

- davlat subsidiyalari, kreditlari va ijtimoiy to'lovlarni taqsimlash uchun raqamli kanallarni joriy etish, bu esa shaffoflik va qamrovni oshirish imkonini beradi.

Institutsional yetakchilikni bozor innovatsiyalari bilan uyg'unlashtirish O'zbekistonga inklyuziv va barqaror raqamli moliya ekotizimini yaratish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19 / A. Demirgüç-Kunt, L. Klapper, D. Singer, S. Ansar. – Washington, DC: World Bank, 2022. – 188 c. – Режим доступа: <https://globalfindex.worldbank.org>

2. Financial Access Survey – 2024 Highlights: Marking 15 Years of Supporting Financial Inclusion / Berhe Beyene, Katia Huayta-Zapata, Andrea Quevedo, Miguel Segoviano. – Washington, DC: International Monetary Fund, 2024. – Режим доступа: <https://data.imf.org/FAS>

3. Patwardhan A., Schmitz K., Singleton K. Financial Inclusion in the Digital Age. – Washington, DC: World Bank Group; Stanford University, 2018. – 80 c.

4. Центральный банк Республики Узбекистан. Статистический бюллетень за декабрь 2024 г. – Ташкент: ЦБ РУз, 2024. – 107 c. – Режим доступа: <https://cbu.uz>

5. Святков С. А., Бендюк Д. Ю. Финансовая инклюзия: международный опыт и казахстанский кейс // Central Asian Economic Review. – 2023. – №2 (149). – С. 140–152. – DOI: 10.52821/2789-4401-2023-2-140-152

6. Digital Financial Services: Basic Terminology and Regulatory Approaches. – Kuala Lumpur: Alliance for Financial Inclusion (AFI), 2021. – 36 c.

7. Opportunities for All: A Framework for Policy Action on Inclusive Growth.
– Paris: OECD Publishing, 2018. – 240 с. – Режим доступа:
<https://doi.org/10.1787/9789264301665-en>
8. Klapper L., Singer D., Van Oudheusden P. Financial Inclusion and Inclusive Growth: A Review of Recent Empirical Evidence. – Washington, DC: World Bank, 2015. – (Policy Research Working Paper; No. 8040). – 43 с.
9. National Payments Corporation of India (NPCI) (2023). Unified Payments Interface (UPI) Overview. NPCI Official Reports.
10. Central Bank of Brazil (2023). PIX: Instant Payment System Overview. Banco Central do Brasil. URL: <https://www.bcb.gov.br/en/financialstability/pix>
11. KPMG International. Pulse of Fintech H2 2022: Biannual global analysis of investment trends in fintech. – Amsterdam: KPMG, 2023. – 48 с.
12. Cuenta para Todos: inclusión financiera en México / Comisión Nacional Bancaria y de Valores (CNBV). – México: CNBV, 2021. – 48 с.
13. BSP (Bangko Sentral ng Pilipinas). Financial Inclusion Initiatives for Overseas Filipino Workers (OFWs). – Manila: BSP, 2020. – 36 с.